

Između Marksa, marksizma i marksizama - načini čitanja Marksove teorije

Ingo Elbe

U razmatranjima koja slede cilj mi je da ponudim grubi pregled osnovnih načina čitanja Marksove teorije. Oni će biti predstavljeni – putem nekoliko odabranih tema – kao „marksizmi“ koji se uglavnom mogu jasno odeliti jedan od drugoga. Istoriju njihovog uticaja i reakcijâ na njih opisaću polazeći od zdravorazumskog shvatanja „marksističke teorije“.

Napraviću razliku između donedavno vladajuće interpretacije Marksa koja je uglavnom bila povezivana sa političkim partijama (tradicionalni marksizam, *marksizam* u jednini, na primer) i disidentskih, kritičkih oblika prihvatanja Marksa (*marksizmi u množini*), od kojih svaka polaže pravo na „povratak Marksu“. Prva interpretacija se može razumeti kao proizvod, ali i *proces ograničenog čitanja Marksa koje delimično proizilazi iz „egzoteričnog“ sloja Marksovog opusa i nadopunjuje tradicionalne paradigme političke ekonomije, teorije istorije i filozofije*. Uz sistematizaciju i uzdizanje na nivo učenja od strane Engelsa, Kauckog i ostalih, ta interpretacija podleže mistifikaciji kapitalističkog načina proizvodnje i dostiže svoj vrhunac u apologetskoj nauci zvanoj marksizam-lenjinizam. Druge dve interpretacije, pre svega zapadni marksizam i nemačko *neue Marx-Lektüre* („novo čitanje Marksa“), najvećim delom istražuju „ezoterični“ sadržaj Marksove kritike i analize društva koji su uglavnom usavršavali osamljeni akteri, u stilu „podzemnog marksizma“, izvan institucionalizovanih, kumulativnih istraživačkih programa.

U cilju opisivanja oba načina čitanja moraće da nas zadovolje izvesne i u velikoj meri skraćene teze, ograničene tek na nekoliko aspekata. Pre svega, ambiciozni predlog – prvi ga je formulisao Karl Korš – „primene materijalističke koncepcije istorije na samu materijalističku koncepciju istorije“ (pri čemu se puko predstavljanje idejne istorije prevazilazi u smeru unutrašnje teorijske kritike koja kritički ispituje vezu između istorijskih oblika prakse i marksističkih teorijskih formacija) – ovde se ne može razviti. Osim toga, izostaviće se i razmatranje onih čitanja koja su kritikovala Marksa ili marksizam, u onoj meri u kojoj i njihova predstava o Marksu uglavnom odgovara predstavi tradicionalnog marksizma.

Stoga, otpočinjem vladajućim interpretativnim modelom tradicionalnog marksizma; tek ću na kraju svog izlaganja zaključiti sa nekoliko pozitivnih određenja onoga što smatram osnovnom sistematskom intencijom Marksovog rada. To činim najpre zato što se do istančanog čitanja Marksa može doći jedino preko sazajnih procesa zapadnog marksizma i novog čitanja Marksa.

I Marksizam

Pojam „marksizam“ je verovatno prvi put upotrebio nemački socijaldemokrata Franc Mering (Mehring) 1879. godine kako bi odredio Marksovu teoriju. „Marksizam“ se kao pojam

učvrstio krajem 1880-ih kao oružje u raspravama između kritičara i apologeta „Marksovog učenja“. Ipak, nastanak „marksističkog pravca“ se može bez sumnje pronaći u Engelsovom *Anti-Diringu* iz 1878. godine, kao i u prijemu na koji je potom ovo delo naišlo kod Karla Kauckog, Eduarda Bernštajna i ostalih. Čak iako se pojmovi „marksizam“ ili „dijalektički materijalizam“ kao samoodređenja tradicionalnih čitanja ne mogu još uvek pronaći u Engelsovim spisima, oni su čitavom pokolenju čitalaca, i marksista i ne-marksista, preneli interpretativni model kroz koji je trebalo sagledati Marksov rad. Naročito su pregled Marksovog *Priloga kritici političke ekonomije* (1859), pozni rad *Ludvig Fojerbah i kraj klasične nemačke filozofije* (1886) i dodatak trećem tomu *Kapitala* (1894-95) ostvarili uticaj koji se teško može potceniti. Međutim, pre svega je *Anti-Diring* doživeo uobličenje u udžbenik marksističke teorije kao i pozitivni prikaz „marksističkog pogleda na svet“: za Kauckog, „nijedna druga knjiga nije toliko doprinela razumevanju marksizma. Marksov *Kapital* je veći, ali smo tek preko *Anti-Diringa* naučili da ispravno čitamo i razumemo *Kapital*.“ Za Lenjina, *Anti-Diring* je jedna od „pručenih knjiga svakog klasno svesnog radnika“. ¹

U isto vreme, dovodi se do vrhunca opšta osobina istorije „marksizma“: začetnici teorijskog korpusa smatraju „nepotrebnim [...] da se i sami predstavljaju kao eponimi [...] eponimi nisu istinski govornici“. U mnogo čemu je marksizam Engelsovo čedo i stoga je zapravo u pitanju „engelsizam“. U onome što sledi ću izdvojiti samo dve stvari na koje se ideologizovano i ograničeno prihvatanje Marksa moglo osloniti.

1.1 Ontološko-deterministička tendencija

Naučni socijalizam bio je zamišljen kao ontološki sistem, kao „nauka o širem razumevanju stvari“. Materijalistička dijalektika je prema tome „opšti zakon razvoja prirode, društva i mišljenja“ ², dok priroda Engelsu služi kao „probni kamen za dijalektiku“. ³ Engels se već tu služi *pogrešnom analogijom između društveno-istorijskih procesa i prirodnih pojava* samim tim što mu u rasvetljavanju glavnih osobina dijalektike *nedostaje referenca na subjekat i objekat*. „Negacija negacije“ i „promena iz kvantiteta u kvalitet“ se određuju kao promene u fizičkom stanju vode ili u razvoju zrna ječma. Nasuprot statičnom pogledu na stvari, dijalektika bi trebalo da otkrije „postajanje“, „prolaznost“ sveg postojanja ⁴, još uvek ukotvljena u tradicionalne dihotomije filozofije duha, kao što je ono „veliko osnovno pitanje svake... filozofije“ – koji element odnosa između „duha i prirode“ ima prvenstvo. ⁵ Dijalektika se deli na „dva reda zakona“ – jedan se tiče dijalektike „vanjskog sveta“, a drugi dijalektike „ljudskog mišljenja“, pri čemu se ovaj drugi smatra prostim pasivnim *umnim odrazom* prvog. ⁶ Engels ograničava – čak i iskrivljuje – tri osnovna Marksova praktično-filozofska motiva, koje je u svojim ranim radovima još uvek delimično zastupao:

1. Priznanje da je ne samo objekat, već i opažanje objekta istorijski i praktično posredovano ⁷, i to ne s onu stranu istorije određenog načina proizvodnje. Naprotiv, Engels naglašava da „materijalistički pogled na prirodu znači samo jednostavno shvatanje prirode onakvom kakva ona jeste, bez natprirodnih sila“. ⁸ *Naivni realizam* teorije odraza koju su sistematizovali Lenjin ⁹ i drugi – koji pada u *zamku postvarenog pojavnog oblika neposrednosti onoga što je društveno posredovano*, u zamku fetišizma po-sebi predstavljanja onoga što postoji jedino putem istorijski određenog okvira ljudske delatnosti – dobija svoje obrise već u Engelsovim delima. ¹⁰ S obzirom da se „stvari odnose na svest, a svest na stvari“ ¹¹, u ovoj paradigmi teško da ima mesta za pojmove *praxis*-a i subjektivnog posredovanja objekta, kao i za razmatranja u vezi sa kritikom ideologije.

2. Pojam *Naturwüchsigkeit*-a („prirodnog stanja stvari“), koji je Engels u *Nemačkoj ideologiji* koristio u negativnom značenju, sada postaje pozitivni pojam. O *prevazilaženju* određenih društvenih zakonitosti koje počivaju na odsustvu svesti društvenih aktera se više ne govori; umesto toga, Engels govori o svesnoj primeni „općih zakona kretanja... vanjskog svijeta“. ¹²
3. Ako Marks u *Tezama o Fojerbahu* piše da „sve misterije koje teoriju navode na misticizam nalaze svoje racionalno rešenje u ljudskoj praksi i u razumevanju te prakse“ ¹³, onda Engels praksu svodi na eksperimentalnu delatnost prirodnih nauka. ¹⁴ Doduše, dvosmislenosti i praktično-filozofski motivi se ipak mogu pronaći u poznim Engelsovim delima koje su njegovi sledbenici uglavnom namerno zanemarili. Bez obzira na to, Engels, prihvatajući scijentizam svog vremena, otvara put jednoj mehanicističkoj i fatalističkoj predstavi o istorijskom materijalizmu prebacivanjem sa teorije društvene prakse na kontemplativno učenje o razvitku, na tragu teorije odraza.

Vulgarni evolucionizam devetnaestovekovne evropske socijal-demokratije je skoro sveprisutna pojava. ¹⁵ Zato Kaucki, Bernštajn i Bebel nisu jedini kojima je deterministički pojam razvitka i revolucionarne metafizičke spasiteljske misije proletarijata ¹⁶ u središtu marksističkog učenja. U skladu sa tim, čovečanstvo je moguće „naučno proverljivo“ automatski osloboditi. Ono što je zaodeno u modernu naučnu odoru fetišizma zakona u poslednjoj instanci je samo istorijska metafizika sa socijalističkim potpisom ¹⁷, i to baš kao *preokretanje subjekta i objekta* koje je Marks kritikovao. *Procesu koji se odvija iza leđa društvenih aktera se pripisuje moralno shvaćen čin.* ¹⁸ Naposletku, u Erfurtskom programu nemačke Socijaldemokratske Partije, ta revolucionarna pasivnost ¹⁹ je na zvaničnom nivou usvojena kao dosledna marksizmu: cilj partije je da bude spremna za događaj koji će se „nužno“ dogoditi čak i bez njenog bilo kakvog učešća, i to „ne da bi izvela revoluciju, već da bi je iskoristila“. ²⁰ Ontološko usmerenje i enciklopedijska priroda Engelsovih razmatranja su takođe podstakli pokušaje da se naučni socijalizam interpretira kao jedan celoviti *proleterski pogled* na svet. Naposletku, Lenjin će „marksističko učenje“ razumeti kao „svemoćno“, kao „potpuno i skladno“ učenje koje „daje ljudima celovit pogled na svet“. ²¹ U skladu sa tim, negativni pojam ideologije se neutrališe i postaje kategorija *određenog postojanja svesti uopšte*.

Čitav ovaj razvoj, koji bez sumnje predstavlja teorijsko nazadovanje, na kraju svoj vrhunac dostiže u „marksizmu-lenjinizmu“ koji su osmislili Avram Deborin i Josif Staljin. Ako je za Lenjina marksizam – uprkos znatnom isticanju političkog – „najdublje učenje o razvitku“ ²² koje skreće pažnju na lomove i skokove u prirodi i društvu, onda je u slučaju marksizma-lenjinizma naturalističko-objektivistička tendencija uzdignuta na nivo državne doktrine. Glavni argument glasi: ono što važi za prirodu, važi i za istoriju. Ili: skokovi se događaju u prirodi, pa se *prema tome* događaju i u istoriji. Politička praksa se tako shvata kao izvršenje istorijskih zakona. Ta zadivljujuća logika je usavršena u Staljinovom radu *Dijalektički i istorijski materijalizam* koji je decenijama predstavljao merodavno delo marksističke teorije u Istočnom bloku. Istorijski materijalizam znači „primenu“ i „proširenje“ ontoloških principa na društvo, iz čega slede *epistemološki esencijalizam* (teorija odraza koja, u obliku dijalektičkog materijalizma, „biće“ i „mišljenje“ sagledava kao nezavisne od pojma prakse) i *sociološki naturalizam* (logika razvitka – koju partija kao najviša tehnokratska instanca ²³ „svesno primenjuje“ ili „pospešuje“ – postoji nezavisno od ljudske delatnosti). ²⁴

1.2 Istoristička interpretacija metode zasnovane na genezi oblika

Ako Lenjinova izjava da „niko od marksista u prethodnoj polovini veka nije razumeo Marksa“ – izjava koja se u ovom slučaju može primeniti i na samog Lenjina – ima bilo kakvo važenje, onda je to svakako slučaj sa interpretacijama kritike političke ekonomije. Čak i stotinu godina nakon izdavanja prvog toma *Kapitala*, mnogi su Englesov komentar smatrali jedinom legitimnom i adekvatnom procenom Marksove kritike ekonomije. Nijedno čitanje u marksističkoj tradiciji nije bilo toliko uzimano za nekontroverzno, kao ono koje je usput dao Engels u tekstovima poput recenzije Marksovog *Priloga kritici političke ekonomije* (1859) ili dodatka trećem tomu *Kapitala* (1894). Ovde je, daleko eksplicitnije nego u objektivističkim shvatanjima istorijskog materijalizma, marksizam engelsizam.

U odnosu na svoje shvatanje refleksije, Engels tumači prvo poglavlje *Kapitala* kao istovremeno logičko i istorijsko izlaganje „proste robne proizvodnje“ koja se razvija ka odnosima kapitalističkog najamnog rada, „samo oslobođenog historijskog oblika i slučajnosti koje smetaju“. ²⁵ Termin „logičko“ u ovom kontekstu u osnovi ne znači ništa drugo nego „pojednostavljeno“. Metod izlaganja, niz kategorija (roba, prosti, prošireni i opšti oblici vrednosti, novca, kapitala) u kritici političke ekonomije, u skladu sa tim nije „ništa drugo do odraz historijskoga procesa u apstraktnom i teorijski konzekventnom obliku“. ²⁶ Ispitivanje nastanka novčanog oblika se shvata kao opis „stvarnog događaja koji se nekada desio“ a ne kao „neki apstraktan proces mišljenja koji se vrši samo u našim glavama“. ²⁷ Ni u jednom drugom odlomku svog dela Engels tako drastično ne svodi istorijski materijalizam na vulgarni empirizam i istorizam, što se jasno da uočiti njegovim asocijativnim lancem „materijalizam – empirijski potvrdljive činjenice – stvarni proces“ nasuprot „idealizmu – apstraktnom misaonom procesu – čisto apstraktnoj teritoriji.“

Sa „logičko-istorijskim“ metodom Engels nudi poštapalicu koja će često biti recitovana i isticana u marksističkoj ortodoksiji. Karl Kaucki, u svojim izuzetno uticajnim izlaganjima, shvata *Kapital* kao „suštinski istorijsko delo“ ²⁸. „Marks se obavezao da spozna kapital kao istorijsku kategoriju i da dokaže njegovo istorijsko nastajanje, pre nego da ga mentalno konstruiše“. ²⁹ Rudolf Hilferding takođe tvrdi da „u skladu sa dijalektičkom metodom, pojmovni razvitak ide uporedo sa istorijskim razvitkom.“ ³⁰ I marksizam-lenjinizam ³¹ i zapadni marksizam ³² slede Hilferdinga u ovoj proceni. Ipak, ako se kritika političke ekonomije interpretira kao historiografija, onda u skladu s tim kategorije na početku moraju neposredno odgovarati empirijskim objektima. Na primer, nepoznata prekapitalistička roba koja nije određena cenom ³³ i analiza oblika vrednosti moraju početi prikazom istovremene, ne-novčane interakcije dvaju vlasnika roba – sa Engelsovom takozvanom „prostom robnom proizvodnjom“ ³⁴, ekonomskom epohom koju on datira od 6000. godine pre nove ere do XV veka nove ere. Prema ovom shvatanju, Marksov zakon vrednosti ³⁵ u ovo doba povremeno funkcioniše u čistom obliku, „neuprljan“ kategorijom cene, što Engels dočarava izmišljenim primerom ne-novčane „razmene“ između srednjovekovnih seljaka i zanatlija.

Ovde imamo posla sa transparentnim društvenim međudelovanjem između neposrednih proizvođača koji su istovremeno vlasnici svojih sredstava za proizvodnju, u kojima proizvođač radi pod budnim okom drugog, te je tako „srednjovekovnom seljaku bilo, dakle, približno tačno poznato radno vreme potrebno za izradu predmeta koje je on uzimao u razmenu“. ³⁶ Pod uslovima ove „prirodne razmene“, ne radi se o nekom normativnom kriterijumu koji je „jedino prikladno merilo za kvantitativno određivanje veličina koje su se razmenjivale“ ³⁷, već pre o apstrakciji radnog vremena koje je svesno i neposredno mereno od strane delatnika. Ni seljak ni zanatlija nisu tako glupi da razmenjuju nejednake kvantitete rada ³⁸. „Za čitav period seljačke naturalne privrede nije mogućna druga razmena osim one u kojoj razmenjivane robne količine imaju tendenciju da se sve više i više mere prema količinama rada koje su u njima otelovljene“. ³⁹ Prema Englesu, vrednost robe je *svesno* određena radom

individualnih proizvođača merenim u vremenu. U *ovoj teoriji vrednosti novac nema konstitutivnu ulogu*. S jedne strane, on je sredstvo i mazivo razmene koje je vrednosti spoljašnje, dok sa druge služi da prikrije supstancu vrednosti: iznenada, umesto razmene prema časovima rada, u jednom trenutku, razmena se odvija posredstvom stoke, a zatim posredstvom zlata. Engels nije postavio pitanje kako se ovaj pojam svake robe kao sopstvenog radnog novca ⁴⁰ može pomiriti sa uslovima privatne proizvodnje zasnovane na podeli rada. Engels – kao što će biti razrađeno od strane *neue Marx-Lektüre* – čini tačno ono što Marks kritikuje kod klasičnih ekonomista, a pre svega Adama Smita: projekciju iluzornog pojma prisvajanja kroz sopstveni rad na prošlost, dok on u stvari postoji samo u kapitalizmu; zanemarivanje nužne povezanosti vrednosti i oblika vrednosti ⁴¹; pretvaranje „objektivnog izjednačavanja“ nejednakih postupaka rada samim društvenim odnosom u čisto subjektivna razmatranja društvenih aktera. ⁴²

Sve do 1960-ih godina su Engelsove teoreme nastavile da se uzimaju zdravo za gotovo. Ovo je zajedno sa njegovom formulom (ponovo preuzetom od Hegela) da je sloboda saznata nužnost i povlačenjem paralela između prirodnih zakona i društvenih procesa, dalo podlogu za *društveno-tehnološki „pojam emancipacije“* koji počiva na sledećoj premisi: društvena nužnost (pre svega zakon vrednosti), koja anarhično i nekontrolisano funkcioniše u kapitalizmu, biće, posredstvom marksizma kao nauke objektivnih zakona prirode i društva, predmet upravljanja i planske primene. Ovaj „socijalizam prideva“ (termin koji je skovao Robert Kurc [Robert Kurz]) i „socijalističku političku ekonomiju“ ⁴³ ne odlikuje nestanak kapitalističkih formi-određenja, već njihova drugačija upotreba. *Postoji izvestan raskorak između, sa jedne strane, pridavanja važnosti „istorijskom“, i s druge strane, odsustva istorijski specifičnog i društveno-teorijski reflektovanog pojma ekonomske objektivnosti*. Ovo je očigledno kada uočimo nevažnost pojma društvenog oblika u raspravama u okvirima tradicionalnog marksizma, u kojima je on shvatan kao kategorija idealnih ili graničnih slučajeva, ali nikako kao konstitutivna odlika Marksove naučne revolucije. ⁴⁴

1.3 Kritika sadržine države

Engelsove teorijske formulacije o državi u *Poreklu porodice, privatne svojine i države, Ludvigu Frojerbahu, Anti-Diringu* i njegovoj kritici Erfurtskog programa iz 1891. godine predstavljaju izvor tradicionalnih marksističkih shvatanja države. U delu *Ludvig Fojerbah i kraj klasične nemačke filozofije*, Engels navodi da je činjenica da se sve potrebe u klasnim društvima izražavaju kroz volju države „formalna strana stvari, koja se razumije sama po sebi“. ⁴⁵ Međutim, glavno pitanje materijalističke teorije države jeste „koji sadržaj ima ova samo formalna volja – kako pojedinca, tako i države – i otkuda potječe taj sadržaj, zašto ljudi hoće baš to, a ne nešto drugo?“. ⁴⁶ Rezultat ovog pitanja, u potpunosti zasnovanog na sadržaju, a u vezi sa voljom države, Engles vidi kao priznanje da „u najnovijoj istoriji državnu volju uglavnom određuju promjenljive potrebe građanskog društva, prevlast ove ili one klase, na kraju krajeva – razvitak proizvodnih snaga i odnos razmjene“. ⁴⁷ Štaviše, u svojim razmatranjima u *Poreklu porodice* Engels barata aistoričnim kategorijama na koje su projektovana savremena određenja kao što su „javna vlast“ i stalno pretpostavlja „neposredne odnose dominacije, neposredne oblike klasne vladavine“ ⁴⁸ kako bi objasnio državu, što posledično vodi shvatanju *države kao pukog sredstva vladajuće klase*. Iz ovog aistoričnog i na sadržini baziranog načina razmatranja države, može se zaključiti da Engels gubi iz vida stvarno zanimljiva pitanja: najpre, zašto klasni sadržaj u kapitalizmu dobija naročiti oblik javne vlasti. ⁴⁹ Lična priroda klasne vladavine izvedena iz prekapitalističkih društvenih formacija na kraju vodi tome da se *bezlični oblici klasne vladavine institucionalizovani u državu svode na čistu ideološku iluziju*, koja je, u stilu teorije popovske obmane,

interpretirana kao *proizvod obmanjivačke državne taktike*. Engels u svakom slučaju pokušava da klasni karakter države učini uverljivim referirajući na „neposrednu korupciju činovnika“ i „alijansu vlade sa berzom“. ⁵⁰ Ipak, u Engelsovom radu, uprkos prevlasti instrumentalističke, na sadržini utemeljene perspektive, i dalje postoji neposredovana koegzistencija između određenja države kao „države kapitalistâ“ i države kao „idealnog kolektivnog kapitaliste“. ⁵¹ Ova druga definicija državu vidi „ne kao oruđe buržoazije [...] već kao entitet buržoaskog društva“ ⁵² i „organizaciju koju buržoasko društvo stvara sebi da bi očuvalo opšte, spoljne uslove kapitalističkog načina proizvodnje od narušavanja kako sa strane radnika tako i sa strane pojedinih kapitalista“. ⁵³ Međutim, specifični formalni aspekt moderne državnosti još uvek nije objašnjen ovim referiranjem na funkcionalni mehanizam. Engels je takođe prokrcio put teoriji državnog monopolističkog kapitalizma. ⁵⁴ U *Kritici nacrtâ socijal-demokratskog programa* iz 1891. godine, on piše: „Meni je poznata kapitalistička proizvodnja kao društveni oblik ili kao ekonomska faza, pri čemu je kapitalistička privatna proizvodnja samo *fenomen* koji se, u ovom ili onom obliku susreće u toj fazi. Šta je kapitalistička *privatna* proizvodnja? Proizvodnja *odvojenih* preduzetnikâ koji sve više postaju izuzetak. Kapitalistička proizvodnja *akcionarskih društava* nije više *privatna* proizvodnja, već proizvodnja u ime velikog broja udruženih ljudi. Kada pređemo sa akcionarskih društava na trustove, koji monopolišu i upravljaju čitave granama privrede, ovo stavlja tačku ne samo na privatnu proizvodnju, već i na njenu *neplansku prirodu*“. ⁵⁵ Naposljetku, Engels u *Anti-Diringu* piše o državi kao stvarnom kolektivnom kapitalisti: „Utoliko više produktivnih snaga ona preuzima u vlastitu svojinu, utoliko više postaje stvarni kolektivni kapitalist, utoliko više državljana eksploatiše“. Ovde Engels otkriva ograničeno shvatanje privatne proizvodnje, kao i tendenciju da izjednači državno planiranje i monopolističku moć sa neposrednim podružljavanjem ⁵⁶, a podupire ga svojom konstrukcijom temeljne protivrečnosti i sopstvenom sklonošću da izjednači podelu rada unutar fabrike i podelu rada u društvu. Engels ipak primećuje da „ni pretvaranje u akcionarska društva (i trustove) ni pretvaranje u državnu svojinu ne ukida kapitalistički karakter produktivnih snaga“ ⁵⁷, ali bez obzira na to, vidi prelaz u socijalizam kao posledicu tog procesa, dok pojmovi monopola i državne intervencije ostaju „ekonomski potpuno neodređeni“. ⁵⁸ Engels na taj način predlaže da radnički pokret treba samo da preuzme korporativne knjigovodstvene oblike iz akcionarskih društava, a od monopola razvijenih u kapitalizmu i sveobuhvatno planiranje. Engelsu je buržoazija postala prevaziđena samim odvajanjem svojinskih i upravljačkih funkcija. ⁵⁹ „Pretvaranje krupnih proizvodnih i saobraćajnih ustanova u akcionarska društva (i trustove) i u državnu svojinu“ pokazuje, tvrdi Engels, „da buržoazija nije ni potrebna za tu svrhu“ – odnosno, za upravljanje „modernim produktivnim snagama“: „Sad plaćeni nameštenici vrše sve društvene funkcije kapitalista. Kapitalista nema više nikakve druge društvene delatnosti osim da prima dohodak, da seče kupone i da igra na berzi, gde razni kapitalisti jedan drugom oduzimaju kapital. Kapitalistički način proizvodnje, koji je najpre istiskivao radnike, istiskuje sad i kapitaliste i uvršćuje ih, isto onako kao i radnike, u suvišno stanovništvo, mada zasad još ne u industrijsku rezervnu armiju“. ⁶⁰

Razmatrajući istoriju načina na koji su ove ideje bile primljene (iako je to ovde samo skicirano), moglo bi se tvrditi da je markizam u ovde predstavljenom obliku bio glasina o Marksovoj teoriji, glasina koja je zahvalno preuzeta od strane većine kritičara „Marksa“ i ispred koje je samo stavljen znak minus. U stvari, takva ocena – koliko god u celini bila tačna – isuviše pojednostavljuje stvari, utoliko što zanemaruje određena skretanja od vladajućeg učenja koje su se takođe samorazumevale kao marksizam, i koje su pri tom gore navedene pogrešne interpretacije naprosto smatrale potpuno spoljnim Marksovoj teoriji, čime je isključena mogućnost bilo kakvih nedoslednosti ili teorijsko-ideoloških dvosmislenosti u Marksovom radu. Kako bismo to razjasnili, biće korisno da bacimo pogled na različita čitanja Marksovih radova razvijena u takozvanoj „rekonstrukcionoj debati“.

U tom pogledu, tradicionalni Markizam treba da se razume kao razrada, sistematizacija, i pretpostvaka prevlasti ideološkog sadržaja Marksovog dela unutar načina na koji su ga Engels i njegovih nastavljači razumeli. Praktični uticaj je gotovo isključivo dodeljen ovim ograničenim i ideologizovanim tumačenjima Marksove teorije, poput istorijskog determinizma ili proletrske političke ekonomije.

II Zapadni Marksizam

Formiranje „zapadnog marksizma“ ⁶¹ odvija se u okviru krize socijalističkog radničkog pokreta uoči Prvog svetskog rata (kraha Druge internacionale usled politike odbrane domovine, poraza revolucijâ u Srednjoj i Južnoj Evropi, pojave fašističkih snaga, itd). Tada tekstovi Lukača i Korša, objavljeni 1923. godine, stiču paradigmatički status. Pre svega, upravo se Lukač smatra prvim marksističkim teoretičarem koji je na nivou društvene teorije i metodologije doveo u pitanje dotadašnju pretpostavku potpune istovetnosti Marksovih i Engelsovih teorija. U žiži njegove kritike se našlo Engelsovo zanemarivanje dijalektike subjekta i objekta, kao i ideja dijalektike prirode kojoj je bio okrenut fatalizam marksizma Druge internacionale. Lukač, kao i čitav zapadni marksizam, shvata Marksov pristup kao kritičko-revolucionarnu teoriju društvene prakse, umesto kao ontologizaciju istorijskog materijalizma u kontemplativni pogled na svet. Umesto scijentističke priče o „objektivnim zakonima razvitka“ društvenog napretka, Lukač se bavi kritikom ideologije postvarene svesti, tumačeći kapitalistički način proizvodnje kao istorijski specifičan oblik društvene prakse koji je okoštao u „drugu prirodu“, pri tom ističući društvenu revoluciju kao kritički akt praktičnog subjektiviteta. Opisi sopstvene teorije kao „filozofije prakse“ (Gramši) ili „kritičke teorije društva“ (Horkhajmer), dakle, ne predstavljaju lozinke ili pojmovne ekvivalente zvaničnom partijskom učenju. Pre se radi o isticanju procesa učenja iz kojeg „nastaje kritička, delatno-orijentisana struja marksističke tradicije“. ⁶² Premda je zapadni marksizam prvobitno usvojio aktivističke impulse Oktobarske revolucije, njegovi glavni predstavnici su ubrzo napustili lenjinističko učenje, a posebno njeno nastavljanje naturalističke društvene teorije i neispravnu univerzalizaciju iskustva Ruske revolucije. Primer toga je Lukačeva kritika Buharinove „teorije istorijskog materijalizma“. Lukač tu tvrdi da je Buharinova teorija, sa svojim pojmovima prvenstva razvoja proizvodnih snaga i glatkom upotrebom metoda prirodnih nauka u analizi društva, fetišistička i da zanemaruje „kvalitativnu razliku“ između dva predmetna područja društvenih i prirodnih nauka, čime poprima „naglasak lažne ‘objektivnosti’ i pogrešno tumači osnovnu ideju Marksove metode, odnosno objašnjenje „svih ekonomskih pojava međusobnim društvenim odnosima ljudi“. ⁶³

U svojim *Zatvorskim sveskama* Gramši razvija uzornu kritiku fiksacije revolucionarne strategije na model Oktobarske revolucije. Gramši je prvobitno pozdravio Oktobarsku revoluciju kao „revoluciju protiv Marksovog *Kapitala*“ ⁶⁴, odnosno kao opovrgavanje navodne neizvodljivosti socijalističke revolucije u industrijski zaostalim zemljama. U skoro revolucionarnom stilu, navodio je voluntaristički „socijalistički proglas“ kao izvor kolektivne socijalističke „narodne volje“ uperene protiv klasne svesti koja je mehanički izvedena iz ekonomije i stupnja razvoja proizvodnih snaga. Kasnije će se Gramši suprotstaviti marksizmu Treće internacionale svojom teorijom hegemonije koja „manevarski rat“ frontalnog napada na državne represivne aparate ne uvažava kao upotrebljivu revolucionarnu strategiju za savremena zapadna kapitalistička društva. Prema Gramšiju, „građansko društvo“ se u ovim društvenim formacijama sastoji od zamršene strukture aparata u kojima nastaju modeli mišljenja i ponašanja koji deluju po inerciji koja se ne može ukinuti grandioznim političkim činovima. Ruski revolucionarni model je osuđen na propast na Zapadu i zbog toga što vera u

univerzalnu prirodu iskustva koje su boljševici imali sa centralističkim i despotskim carizmom vodi ka tome da se zanemari ideološka socijalizacija posredstvom aparata civilnog društva, kao i njenog proizvoda: podređenosti u obliku samosvojnog delanja. Ipak, i Lukač i Gramši ostaju verni „isključivo proleterskoj“ predstavi revolucije do te mere da Lukač, uprkos svojim razmatranjima o postvarenoj svesti, dodeljuje proletarijatu epistemološki povlašćenu poziciju, koju mu garantuje njegov ekonomski položaj, a Gramšijeva strateški motivisana teorija o civilnom društvu je usredsređena na pronalaženje manevarskog prostora za radničku klasu.

Pokušavajući da socijalno-psihološki istraži nagone/strukturalne osnove za reprodukciju „iracionalnog društva“, pre svega u obliku autoritarnih i antisemitskih stavova, frankfurtski Institut za društvena istraživanja nakon Horkhajmerovog imenovanja za direktora 1931. godine dostiže nivo refleksije koji ostali predstavnici zapadnog marksizma nisu dostigli ⁶⁵, odustavši od uljuljkujuće podrške izmišljene klasne svesti proleterijata. Napokon, empirijska klasna svest proleterijata kao jedino postojeća klasna svest biva podređena analizi, pri čemu se u isto vreme uzimaju u obzir „iracionalne“ i emocionalne dimenzije društvene prakse, poput društvenih aspekata libidinalnog, koje su drugi teoretičari zanemarivali. Ovaj teorijski uvid u beskompromisnu prirodu kritičke teorije je u isto vreme i priznanje istorijskog procesa sve većeg razdvajanja emancipatorne teorije i perspektive revolucionarne prakse. Zagovaranjem socijalizma u jednoj državi, boljševizacijom zapadnih komunističkih partija i uspostavljanjem marksizma-lenjizma kao zvanične ideologije Treće internacionale nakon sredine 1920-ih godina, počinje naročita osamljenost predstavnika zapadnog marksizma: ta struja nema ni politički uticaj (uz mogući izuzetak frankfurtskog Instituta) niti institucionalne temelje za uobičajenu akademsku praksu. Opšte osobine ove marksističke formacije – njen smisao za hegelovsko nasleđe i kritičko-humanističke mogućnosti Marksove teorije, usvajanje savremenih “buržoaskih” pristupa tumačenjima krize radničkog pokreta, posvećenost metodologiji, osetljivost na socijalno-psihološke i kulturne pojave koji su u vezi sa pitanjem o razlozima neuspeha revolucije „na Zapadu“ ⁶⁶ – daju okvir za novu vrstu ograničene egzegze Marksa. Ona se suštinski odlikuje zanemarivanjem problema politike i teorije države, selektivnim usvajanjem Marksove teorije vrednosti i prevlašću „neme ortodoksije“ koja se odnosi na kritiku političke ekonomije. Mada je u pitanju tekst u kom se priroda kapitalističke vladavine po prvi put shvata na način na koji je to Marks uradio – bezlične, objektivno posredovane i sa sopstvenim životom – „osnivačka povelja“ zapadnog marksizma, Lukačeva *Istorija i klasna svest*, izbegava rekonstrukciju Marksove teorije kapitalizma. Umesto analize Marksove dijalektike oblika vrednosti koja napreduje do oblika kapitala i koja posredstvom teorije realne supsumpcije daje objašnjenje odnosa – veoma bitnog za Lukača – između komodifikacije i otuđene strukture radnog procesa, jedino što se može naći jeste puka analogijska kombinacija teorije vrednosti svedene na „kvantifikujući“ oblik vrednosti (usled Lukačeve orijentacije ka Zimelovoj kulturnoj kritici novca) i dijagnoza formalno-racionalnih tendencija objektiviranja radnog procesa i savremenog prava, na tragu Maksa Vebera. Sve do sredine 1960-ih godina nema zapadnih marksista koji su svoju raspravu sa tradicionalnim interpretacijama proširili i na polje teorije vrednosti. Neke pozicije odlaze još dalje od tihe ortodoksije i, bez prethodnog ozbiljnog upuštanja u kritiku političke ekonomije, suprotstavljaju „Marksa humanistu i kulturnog kritičara“ „Marksu ekonomisti“ ili čak tvrde da je „marksizam“ bez kritike političke ekonomije moguć. ⁶⁷

III Novo čitanje Marksa

Tek je u okviru „novog čitanja Marksa“, koje se pojavilo polovinom šezdesetih, po prvi put došlo do toga da problemi teorije države i ekonomske teorije ponovo igraju ulogu izvan

marksizma-lenjinizma. Ovaj novi talas prihvatanja Marksove teorije se u većoj ili manjoj meri nalazio s onu stranu staljinizma i socijal-demokratije. Zajedno sa novim čitanjem u zapadnoevropskim zemljama, pojavljivali su se izolovani začeci *novog čitanja Marksa* i u istočnoj Evropi. ⁶⁸ Njegovo nastajanje u Zapadnoj Nemačkoj poklopilo se sa pojavom studentskog pokreta, prvim slabljenjem vere u večni i politički izvodljiv posleratni prosperitet, krahom antikomunističkog konsenzusa tokom rata u Vijetnamu i tome slično, ali je ono ipak ostalo, uprkos svojim radikalno emancipatornim tvrdnjama, u velikoj meri zatvoreno u granicama akademskog prostora. Ovde pravimo razliku između ovog „novog čitanja Marksa“ u širem smislu ⁶⁹ i jednog uže definisanog. ⁷⁰ Dok je prvi bio međunarodna pojava, drugi je ograničen prvenstveno na Zapadnu Nemačku. Ukoliko se prvi još uvek nalazio u zamci engelske dogme u pogledu kritike političke ekonomije, utoliko je drugi prednjačio u reviziji prethodnih istorističkih ili empirističkih interpretacija Marksove analize oblika. U pogledu sadržaja, u glavnim temama debate je do kraja izvedeno trostruko napuštanje središnjih mesta tradicionalnog marksizma: napuštanje supstancijalističke teorije vrednosti ⁷¹; napuštanje manipulativno-instrumentalnih shvatanja države ⁷²; i napuštanje interpretacija kritike političke ekonomije kojima je srž radnički pokret („labor movement-centric interpretation“) ili interpretacija baziranih na „radno-ontološkoj“ revolucionarnoj teoriji (ili čak revolucionarnoj teoriji kao takvoj). ⁷³ Ovo novo čitanje artikuliše svoje teorijske napore u obliku rekonstrukcije Marksove teorije.

U pogledu kritike ekonomije, kristalizacija glavnih pitanja i ciljeva istraživanja dogodila se tokom kolokvijuma pod nazivom „Stogodišnjica *Kapitala*“ iz 1967. godine. ⁷⁴ Predviđeno je da se reinterpretacija Marksove kritike izvrši iz metodološke perspektive društvene teorije: pitanja poput toga šta je prvobitni predmet *Kapitala* (ekonomska određenja oblika), pitanja partikularnosti naučnog predstavljanja (dijalektika oblika vrednosti), kao i veze između tri toma („kapital uopšte – posebni kapitali“) postavljena su iznova, u suprotnosti sa kvantitativnim pristupima i sa posebnim naglaskom na važnost *Grundrisse*-a. Unutar polja sukoba između „kritičkih“ i „strukturalnih“ marksizama, nastaju prelazni momenti otklona od postojećih metodoloških tradicija koji zanemaruju klasična mesta sukoba ⁷⁵; i strukturalistički anti-istorizam, kao i hegelovske figure mišljenja („progresivno-regresivni metod“, „vraćanje na osnove“) imaju bitnu ulogu u ovome.

Novo čitanje Marksa steklo je određenije obrise tek tokom sedamdesetih godina, iako je u početku bilo dosta „ako i ali“ ⁷⁶ i ostajanja unutar tokova tradicionalnog marksizma.

Tradicionalna čitanja Marksove teorije	
Klasična pretpostavka marksizma Druge i Treće Internacionale	Marks = Engles (jedinstvena paradigma, skladna argumentacija, zatvoreni „pogled na svet“)
Nivoi kritičko-rekonstruktivnog čitanja	
Prvi nivo: npr. Backhaus (<i>Materialien</i> , delovi 1 i 2)	Engels → egzoterični vs. Marks → ezoterični
Drugi nivo: npr. Althusser (<i>Kako čitati Kapital</i>); A. Schmidt; Backhaus (<i>Materialien</i>)	Marks → egzoterični meta-diskurs vs. Marks → ezoterična realna analiza
Treći nivo: npr. Backhaus (<i>Materialien</i> , delovi 3 i 4); Heinrich (<i>Nauka o vrednosti</i>)	Marks → egzoterično/ezoterični meta-diskurs vs. Marks → egzoterična/ezoterična realna analiza

Nasuprot klasičnom mitu o potpunoj jednakosti između Marksovih i Engelsovih paradigmi, podjednako u pogledu istorijskog materijalizma kao i kritike političke ekonomije, Engelsovi komentari se kritikuju jer u velikoj meri ne odgovaraju Markovom radu i ostaju na čisto „egzoteričnom“ nivou koji održava tradicionalne paradigme. Stoga, 1974. godine, Hans Georg Bakhaus naglašava da je, u pogledu teorije vrednosti, kritika bila usmerena „na jednu interpretativnu premisu, koja je do skoro bila posmatrana kao jedna od malobrojnih elemenata marksističkog opusa koji se nisu dovodili u pitanje i koja je strukturalno razumevanje Marksove teorije vrednosti bez toga da i sama bude preispitana; na pogrešnu interpretaciju, koju je Engels izazvao, prva tri poglavlja *Kapitala* kao teorije vrednosti i novca, koja je Engels zvao ‘prostom robnom proizvodnjom’“. ⁷⁷ Bakhaus pretpostavlja da je „polazeći od ove fundamentalne greške, marksistička teorija vrednosti nužno sprečavala recepciju Marksove teorije vrednosti“. ⁷⁸ Ako se, dakle, na ovom nivou povuče početna razlika između marksističke teorije i Marksove teorije, problematizacija Marksovog meta-teorijskog samorazumevanja se takođe javlja rano. Luj Altiser je već, uz pomoć „simptomatičnog“ čitanja usmerenog protiv intencionalističke hermeneutike usmerene na subjekat, potvrdio da Marksova dela predstavljaju naučnu revoluciju u teorijskoj praksi analize kapitalizma, kojoj je na meta-teorijskom nivou nadređen jedan diskurs koji ne odgovara toj problematici. Altiser definiše zadatak rekonstrukcije kao pomak od ovog neodgovarajućeg meta-diskursa i preobražavanje njegovih glavnih metafora, koje on čita kao simptome odsustva odgovarajuće samorefleksije stvarnog postupka analize kapitala, u pojmove. ⁷⁹ Za razliku od Altisera i njegove dualističke koncepcije odnosa između stvarnog predmeta i predmeta znanja ⁸⁰, ovaj problem je u debati o rekonstrukciji najčešće formulisan unutar okvira marksističke kritike ideologije: Marks pravi razliku između ezoteričnog i egzoteričnog nivoa u delima klasične političke ekonomije. Ukoliko prvi sadrži uvid u društveni kontekst posredovanja buržoaskog načina proizvodnje, utoliko se drugi zadovoljava neposredovanim opisom i sistematizacijom objektivnih oblika mišljenja svakodnevnog svesti društvenih aktera i ostaje zarobljenik postvarene iluzije neposrednosti pojava koje su zapravo društveno posredovane. Stoga se egzoterična argumentacija ne može psihološki podvesti pod subjektivne nedostatke teoretičara ili čak njihove svesne i namerne obmane. Ona je proizvod određenog oblika mišljenja koji je sistematski i isprva nedobrovoljni proizvod oblika društvenog saobraćaja kapitalističkog načina proizvodnje. Debata o rekonstrukciji je tako težila da primeni ovu razliku između ezoterije i egzoterije na sâm Marksov rad.

Naposletku, čak i u kritici političke ekonomije i u istorijskom materijalizmu – odnosno u teorijskoj praksi koja se na prethodnom stupnju rekonstrukcije posmatrala kao netaknuti „ezoterični“ sloj – „egzoterični“ sadržaj i pojmovna dvosmislenost „između naučne revolucije i klasične tradicije“ ⁸¹ su očigledni. Učenje o nepovredivosti prezentacije kritike političke ekonomije u *Kapitalu* se napokon otpisuje. Umesto predstave o pravolinijskom napretku znanja kod samog Marksa, pojavljuje se priznanje složenog suživota i interakcije između napredovanja i nazadovanja u metodu izlaganja i stadijumu istraživanja Marksove kritike ekonomije. Naposletku, isticana je i sve veća popularizacija izlaganja analize oblika vrednosti od *Grundrisse*-a do drugog izdanja *Kapitala*. Ova popularizacija, onoliko koliko je sve više skrivala metodu zasnovanu na genezi oblika, toliko je davala i osnova za istoristička i supstancijalistička čitanja. ⁸²

IV. Proces učenja unutar marksizma

S obzirom da u okviru ovog teksta nema dovoljno prostora da bi se ni približno mogli objasniti svi aspekti naučne revolucije – unutrašnji procesi učenja kao i nazadovanje na tradicionalne ekonomske i istorijsko-filozofske pozicije u Marksovom radu – pokušaću da

ukratko pomenem neke od tačkaka do kojih se stiglo u prethodno pomenutim procesima učenja unutar markzisma.

Marksova teorija ne pozicionira neku vrstu automatskog oslobođenja; nju bi pre trebalo razumeti kao *teorijsku instancu jednog opusa, posredovanog analizom i kritikom, koja doprinosi oslobođenju od automatizma jednog iracionalnog načina socijalizacije*. Marksovu tvrdnju da on razume razvoj kapitalističkog načina proizvodnje kao „prirodno-istorijski proces“⁸³, koju su često citirali i marksisti i anti-marksisti, bilo kao dokaz najvišeg naučnog statusa Marksovog rada, bilo kao dokaz jednog nenaučnog proročanstva, treba razumeti kao kritičku izjavu. „Priroda“ ili „prirodnost“ su negativno određene kategorije za društveni sistem koji se, na osnovu sopstvene izgrađenosti posredstvom privatne podele rada, potvrđuje s obzirom na društvene aktere kao nemilosrdna mašina koja se koristi apstraktnim radom, poput „usuda vrednosti“ s onu stranu svake kolektivne ili individualne kontrole, ipak se reprodukujući posredstvom njihove delatnosti.

Marksova teorija je „jedini kritički sud o dosadašnjoj istoriji u kojoj su ljudi dopustili da budu uniženi do objekata svoje ekonomske dinamike koja se odvija slepo mehanički“.⁸⁴ Iako je Marks zaista bio podložan istorijskom optimizmu koji se često preljuje u filozofiju istorije u propagandnim delovima njegovog rada, tome u fundamentalnom smislu protivreči njegova naučna kritika filozofije istorije i političke ekonomije.⁸⁵ No, upravo su iz ovih klišea, marksizam Druge i Treće internacionale, kao i oni obrazovaniji pripadnici koji omalovažavaju Marksa, skleпали jedan nejasan sistem gvođenih istorijskih nužnosti, uključujući i „zakon redosleda društvenih formacija“ koji utvrđuje „opštu, istorijski nužnu tendenciju napretka ljudske vrste“.⁸⁶

Kritika političke ekonomije, koja u vidu poznih Marksovih radova „ne trpi poređenje sa imanentnim zahtevom iz programske izjave *Nemačke ideologije*“⁸⁷ – naime, da prikaže kapitalistički način proizvodnje u njegovom totalitetu – može da se predstavi kao proces koji se sastoji od četiri kritike: (1) kritike buržoaskog društva i njegovih destruktivnih „prirodnih“ oblika razvoja, na osnovu realne, objektivne mogućnosti prevazilaženja u emancipatornom smislu koju ono samo proizvodi, (2) kritike fetišizovane i izokrenute svakodnevne svesti društvenih aktera koju sistematično stvaraju ti društveni odnosi, (3) kritike celokupnog teorijskog polja političke ekonomije⁸⁸, koja nekritički sistematizuje ove uobičajene percepcije i (4) kritike utopijske društvene kritike, koji se ili suprotstavlja sistemu kapitalističkog načina proizvodnje modelom društvenog oslobođenja, ili pretpostavlja uvođenje izolovanih ekonomskih oblika protiv sistema kao celine putem reformi.⁸⁹ Kritika stoga nije imanentna u smislu da ima za cilj da potvrdi odrednice razmene, buržoaske ideale, proleterske zahteve za pravima ili industrijsku proizvodnju (koja je podvedena pod kapital) protiv kapitalizma kao celine.

Metod kritike političke ekonomije se može opisati kao „razvoj“ ili „analiza oblika“. Ona nastoji da obuhvati naročitu društvenost istorijski različitih načina proizvodnje. Dok „buržoaski“ pristupi u najbolju ruku proizvode nauku o reprodukciji društva *unutar* naročitih ekonomskih i političkih oblika, kritika političke ekonomije se mora shvatiti kao nauka o ovim oblicima.⁹⁰ Politička ekonomija radi na nivou već konstituisanih ekonomskih predmeta, uzimajući ih kao date, ili može da opravda njihovo postojanje jedino na cirkularni način, bez konceptualnog ulaženja u sistematski proces njihovog konstituisanja. Ona podleže samomistifikaciji kapitalističkog sveta predmeta kao sveta prirodnih oblika⁹¹, time lišavajući ljude mogućnosti da shvate i izmene *njihove fundamentalne strukture*.

Nasuprot tome, analiza oblika razvija ove oblike (poput vrednosti, novca, kapitala, ali takođe i zakona i države) iz protivrečnih uslova društvene konstitucije rada, „čini ih jasnim, shvata njihovu suštinu i nužnost“. ⁹² *Razvoj* oblika ne treba shvatiti kao trasiranje istorijskog razvoja predmeta, već radije kao konceptualno dešifrovanje imanentnih strukturnih odnosa kapitalističkog načina proizvodnje. Ona razmrsuje naizgled nezavisne, prividno objektivno utemeljene oblike društvenog bogatstva i političke prinude kapitalističkog načina proizvodnje kao *istorijski specifične* i samim tim – iako ni na koji način arbitrarno ili delimično – *promenljive* oblike prakse.

Tradicionalni, kao i zapadni marksizam su u potpunosti zanemarili revolucionarni naučni potencijal Marksovog pristupa, njegove teorije *monetarnog uspostavljanja* vrednosti. Pre svega, *novo čitanje Marksa* kritikuje empirijsko-istorijsku pogrešnu interpretaciju modela prezentacije koja počinje sa Engelsom, kao i „premonetarnu“ interpretaciju teorije vrednosti u *Kapitalu*, ali takođe i dvosmislenosti u samom Marksovom radu i popularizaciju njegovog metoda, koja je značila „odricanje od sistematične elaboracije fundamentalnih ideja teorije vrednosti i metodologije“. ⁹³ Engels i tradicionalni marksizam tumačili su različite nivoe apstrakcije izlaganja zakona kapitalističkog načina proizvodnje u *Kapitalu* kao empirijski jednake nivoe modela istorijski različitih načina proizvodnje. Stoga, kategorije poput apstraktnog rada, vrednosti i prostog oblika vrednosti su bile reinterpreterane na empirijski način, a veza između robe, novca i kapitala – koju je Marks smatrao suštinskom – postala je slučajnost. Marksizam je stoga radio na metodološkom i teorijsko-vrednosnom terenu koji je Marks kritikovao kod klasične ekonomije. Međutim, Marksova *kritika* političke ekonomije se razlikuje od neke alternativne političke ekonomije prvenstveno u pogledu dve stvari: na prvom mestu, to nije teorija o višku vrednosti, već radije teorija rada zasnovana na obliku, što razdvaja Marksa od klasične političke ekonomije. Marks kritikuje način na koji politička ekonomija nereflektovano pretpostavlja oblik „vrednosti“, nikada ne dovodeći u pitanje njegov nastanak, nesposobna da shvati rad koji uzima oblik vrednosti kao istorijski specifičan društveni oblik (ne postavlja se pitanje „zašto se rad predstavlja u vrednosti“ ⁹⁴). Politička ekonomija, dakle, radi u fundamentalnom smislu unutar polja fetišizovanih oblika. Štaviše, Marks kritikuje prednovčanu prirodu njene teorije vrednosti, jer ona „[tretira] oblik vrednosti kao nešto skroz nevažno ili kao nešto što stoji izvan same robe“ ⁹⁵, što znači da ne razlikuje unutrašnju i spoljašnju meru vrednosti kao kategorije koje postoje na dva različita nivoa teorijske apstrakcije, i ne shvata da je novčani oblik nužan za razmenu roba. Novac se tu shvata kao čisto tehničko sredstvo koje zbog pogodnosti zauzima mesto razmene koja se odvija na osnovu računanja sa rad-vreme veličinama. U Marksovom radu, s druge strane, novac se razvija kao nužni momenat u procesu robne razmene. Bez *opšteg* oblika vrednosti, vrednosti ne mogu da predstavljaju vrednost jedna za drugu i u tom slučaju bile bi redukovane na status proizvoda. Stoga, mora se produžiti sa „podjednako osnovnog“ uspostavljanja apstraktnog rada kao *logički* prethodne imanentne mere vrednosti, do novca kao spoljašnje mere vrednosti. U ovom smislu, Marks govori o supstanciji vrednosti kao onome što nastaje tek u razmeni, što nadalje isprva zadobija intertemporalnu egzistenciju kao kapital. Nasuprot empirizmu i aistoričnosti političke ekonomije, Marksov pristup se, dakle, pokazuje kao jedna percepcija suštine, u smislu rekonstrukcije strukture i sistema agendi koje nisu empirijski neposredno vidljive – već se mogu uočiti uz pomoć sredstava posmatranja ne-empirijskog teorijskog nivoa, koja na prvom mestu čine mogućim objašnjenje empirijskih oblika pojavljivanja, poput novca. Marks se drži „principa razvoja ekonomskih kategorija tako što razdvaja različite nivoe apstrakcije“. ⁹⁶ Kategorije poput apstraktnog rada ili vrednosti stoga nemaju neposredne empirijske referente. Sled kategorija robe i novca se ne treba razumeti kao istorijski sled nezavisno postojećih okolnosti, već pre kao konceptualna analiza.

Pregled marksizama

	Važni teoretičari	Glavne reference na tekstove Marksa i Engelsa	Ključni pojam: Marksova teorija kao...
Tradicionalni marksizam [početak: 1878]	[F. Engels], K. Kauc-ki, E. Bernštajn, Lafarg, F. Mering, A. Bebel, G. Plehanov, itd.(= Prva Generacija); V.I. Lenjin, L. Trocki, R. Luksemburg, N. Buharin, M. Adler, R. Hilferding (= Druga Generacija)	<i>Tvrdnja: Učenje o materijalističkom shvatanju istorije kao središta zajedničkih radova Marksa i Engelsa</i> Engels: <i>Anti-Diring, Ludvig Fojerbah, „Prikaz Priloga kritici političke ekonomije”</i> (1859), itd. Marks: <i>Kapital, Prvi tom – Poglavlje 32, „Predgovor prilogu kritici političke ekonomije</i> (1859), <i>Manifest</i> (M/E)	Zatvoren, skladan proleterski pogled na svet i učenje o evoluciji prirode i istorije („postajanje i prolaženje“)
Zapadni marksizam [početak: 1923]	Đ. Lukač, K. Korš, E. Bloh, A. Lefevr, Frankfurtska škola, A. Gramši, K. Kosik, Jugoslovenska Praxis grupa (G. Petrović, P. Vran-icki, itd.), Budimpeštanska škola(A. Heller, Đ. Markuš, itd.), L. Kofler, Ž.-P. Sartr	<i>Tvrdnja: Humanistički rani radovi kao interpretativni okvir za pozne „naučne“ radove.</i> Marks: “Teze o Fojerbahu”, <i>Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844., Nemačka ideologija</i> (M/E)	Kritično-revolucionarna teorija društvene prakse („subjektivno posredovanje objekta“)
Novo čitanje Marksa [početak: 1965]	[Prethodnici: I.I. Rubin, E. Pašukanis] H.G. Bakhaus, H. Rajhelt, D. Volf, H.D. Kitštajner, M. Hajnrh, SOST, Projekt Klassenanalyse/PEM, S. Brojer, State-Derivation Debate (B. Blanke, D. Leple, MG, J. Hirš, W. Miler/ Ch. Nojzus, N. Kost-ede, itd.)	<i>Tvrdnja: uzimanje celine Marksovog rada ili poznih radova za interpretativni okvir ranih radova.</i> („Rezultati neposrednog procesa proizvodnje“) Marks: <i>Grundrisse, Kapital, Prvi tom</i> , prvo izdanje, <i>Urtext</i> , „Rezultati neposrednog procesa proizvodnje“)	Razotkrivanje i kritika kapitalističko podruštvljavanja posredstvom logičko-sistemskog metoda izlaganja („razvoj oblika i kritika“)

* * *

Ingo Elbe (r. 1972) je filozof i društveni teoretičar. Studirao je filozofiju, istoriju i socijalnu psihologiju na Rur-Univerzitetu u Bohumu, a trenutno je istraživač-saradnik Instituta za

filozofiju na Univerzitetu u Oldenburgu i predsednik Instituta za društvenu teoriju u Bohumu. Elbe je predstavnik "neue Marx-lectüre", a najvažniji rad mu je "Marx im Westen" (Marks na Zapadu).

Preveli: Andrea Jovanović, Aleksandar Korolija, Ilija Šargić, Vuk Stojković, Aleksandar Stojanović, Vuk Vuković.

-
- 1 Karl Kaucki, citirano prema Stedman Jones, Gareth, „Engels und die Geschichte des Marxismus“, u *Klassen, Politik, Sprache. Für eine theorieorientierte Sozialgeschichte* (Münster: Westfälisches Dampfboot, 1988), fusnota na str. 234; Lenjin, V.I., „Tri izvora i tri sastavna dela marksizma“, u *Izabrana dela*, tom VIII, Kultura, 1960, Beograd, str. 170.☞
 - 2 Engels, F., *Dijalektika prirode*, Kultura, Beograd, 1951, str. 65.☞
 - 3 Engels, F., *Anti-Diring*, Kultura, Beograd, 1964, str. 28.☞
 - 4 Engels, F., *Ludvig Foerbah i kraj klasične njemačke filozofije*, Kultura, Beograd, 1959, str. 9 i dalje.☞
 - 5 Isto, str. 19-20.☞
 - 6 Isto, str. 39.☞
 - 7 Marks, K., „Teze o Foerbahu“, u *Izabrana dela*, tom II, Kultura, Beograd, 1950, str. 391.☞
 - 8 Engels, F., *Dijalektika prirode*, Kultura, Beograd, 1951, str. 201.☞
 - 9 Pre svega u *Materijalizmu i empirio-kriticizmu* koji je u okvirima marksizma-lenjinizma uzet za klasični priručnik dijalektičkog materijalizma uz *Anti-Diring*. Tu marksizam postaje ideologija u užem marksovskom smislu: sistematizacija oblika mišljenja postvarenog zdravog razuma. U pogledu političko-pragmatične pozadine teksta koja se uglavnom zanemaruje u marksizmu-lenjinizmu, vidi: Johannes Busch-Weßlau, *Der Marxismus und die Legitimation politischer Macht* (Frankfurt: Campus Verl, 1990), str. 30.☞
 - 10 Falko Šmider (Schmieder) ističe apriornu ulogu fotografskog medija kao temelja tog naivnog realizma u okviru filozofije, a ukazuje i na osnovne sličnosti između Engelsa, Lenjina i Foerbaha; vidi *Ludwig Feuerbach und der Eingang der klassischen Fotografie. Zum Verhältnis von anthropologischem und Historischem Materialismus* (Berlin: PHILO-Verlag, 2004), str. 213.☞
 - 11 Sohn-Rethel, Alfred, *Warenform und Denkform* (Frankfurt: Suhrkamp, 1978), str. 114.☞
 - 12 Engels, F., *Ludvig Foerbah i kraj klasične njemačke filozofije*, Kultura, Beograd, 1959, str. 39.☞
 - 13 Marks, K., „Teze o Foerbahu“, u *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1950, str. 393.☞
 - 14 Engels, F., *Ludvig Foerbah i kraj klasične njemačke filozofije*, Kultura, Beograd, 1959, str. 19 i dalje.☞
 - 15 Detaljnije u vezi sa ovim, vidi studiju: Steinberg, Hans-Josef [1967], *Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie. Zur Ideologie der Partei vor dem 1. Weltkrieg* (Berlin-Bonn: 1979), najpre str. 45 i 63. Pokušaji objašnjenja iz perspektive socijalne istorije se nalaze u istom delu, str. 145-150; Groh, Dieter, *Negative Integration und revolutionärer Attentismus. Die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des Ersten Weltkrieges* (Frankfurt: Ullstein Taschenbuchverl, 1974), str. 58-63; Negt, Oskar, „Marxismus als Legitimationsswissenschaft,“ u *N. Bucharin/A. Deborin – Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materialismus* (Frankfurt: Suhrkamp, 1974); Antonio Gramsci, *Philosophie der Praxis. Eine Auswahl* (Frankfurt: S Fischer, 1967), str. 1386.☞
 - 16 Za kritiku toga, vidi Mohl, Alexandrine, *Verelendung und Revolution. Oder: Das Elend des Objektivismus. Zugleich ein Beitrag zur Marxrezeption in der deutschen Sozialdemokratie* (Frankfurt 1978); Sieferle, Rolf Peter, *Die Revolution in der Theorie von Karl Marx* (Berlin: Ullstein, 1979); Ingo Elbe, „[‘Umwälzungsmomente der alten Gesellschaft’ – Aspekte der Revolutionstheorie und ihrer Kritik bei Marx](#),“ 2002.☞
 - 17 Ernesto Laclau i Šantal Muf ističu darvinovsko-hegelovsku prirodu te predstave: „Šam darvinizam ne „garantuje budućnost“, s obzirom da se prirodna selekcija ne kreće u smeru koji je određen na samom početku. Samo ukoliko se tome doda hegelovska vrsta teleologije – koja je s njim u potpunom neskladu – može se evolutivni proces predstaviti kao garancija budućih promena“, u *Hegemony and Socialist Strategy* (New York: Verso, 2001), str. 20.☞
 - 18 Za više detalja, poučno izloženih, vidi: Kittsteiner, Heinz Dieter, „[Bewusstseinsbildung, Parteilichkeit, dialektischer und historischer Materialismus. Zu einigen Kategorien der marxistisch-leninistischen Geschichtsmethodologie](#),“ *Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. Jg. 10, 1974.☞
 - 19 Vidi Groh, *Negative Integration*, str. 36.☞
 - 20 Kaucki, citirano prema Steinberg, *Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie*, str. 61. Vidi takode: [Etika i materijalistički pogled na istoriju](#). Prema mišljenju Kauckog, perspektive slobode i čovečanstva nisu „puka očekivanja okolnosti koje tek treba da nastupe, koje mi prosto priželjkujemo i zahtevamo, već perspektive okolnosti koje moraju da nastupe, koje su nužne“. Kaucki se brani od shvatanja nužnosti „u fatalističkom smislu, da će nam ih neka viša sila sama od sebe doneti“, ali pretpostavlja nesalomivu unutrašnju istorijsko-ekonomsku težnju ka revoluciji, pri čemu unutrašnji prinudni zakoni kapitalizma i uobličavanje proletarijata u uspešnog

revolucionarnog subjekta imaju istu ulogu: „neizbežni su u smislu u kome kapitalisti, usled svoje želje za profitom [!] revolucionišu ceo privredni život, kao i što je neizbežno da radnici žele kraće radno vreme i više nadnice, da se organizuju, da se bore protiv kapitalističke klase i njene države, kao što je i neizbežno da teže sticanju političke moći i ukidanju kapitalističke vladavine. Socijalizam je neizbežan zato što su klasna borba i pobjeda proletarijata neizbežne.“²¹

21 Lenjin, V.I., „Tri izvora i tri sastavna dela marksizma“, u *Izabrana dela*, tom VIII, Kultura, 1960, Beograd, str. 169.²²

22 Lenjin, V.I., „Karl Marks“, u *Izabrana dela*, tom IX, Kultura, 1960, Beograd, str. 46.²³

23 O paradoksima ove mešavine voluntarizma i determinizma, vidi Taylor, Charles, *Hegel* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977).²⁴

24 Upravo se u zapadnom marksizmu, nasuprot marksizmu-lenjinizmu, ističe neontološka priroda Marksovog materijalizma; vidi Horkheimer, Max, „Traditional and Critical Theory“ u *Critical Theory: Selected Essays* (New York: Continuum, 1972), kao i Šmit, Alfred, *Pojam prirode u Marksovom učenju*, Kultura, Beograd, 1981. Staljin definiše sastavne delove Marksove teorije na sledeći način: dijalektika – univerzalna logika razvitka koja ističe diskontinuitet i uči nas da se sve može posmatrati kao da je u stanju nastajanja i propadanja; materijalizam – kontemplativna ontologija koja nas uči da je svest prosto odraz prirode koja postoji nezavisno i izvan svesti; istorijski materijalizam – primena dijalektičkog materijalizma na istoriju; univerzalni istorijski zakoni su klasna borba, dijalektika između sredstava za proizvodnju i proizvodnih odnosa koja svoj izvor ima u prevashodnosti razvitka sredstava za proizvodnju (*causa sui* pojam sredstava za proizvodnju), i, u krajnjoj liniji, u zakonu napredovanja kroz uzastopne društvene formacije.²⁵

25 Engels, F., „K. Marx, ‘Prilog kritici političke ekonomije‘“, u *Izabrana dela*, tom I, Kultura, Beograd, 1949, str. 329.²⁶

26 Isto, str. 329.²⁷

27 Isto, str. 329.²⁸

28 Kautsky [1886], Karl Marx’ *ökonomische Lehren. Gemeinverständlich dargestellt und erläutert von Karl Kautsky*, 21. (Berlin: 1922), str. VIII.²⁹

29 Kaucki, citirano prema Hecker, Rolf, [“Einfache Warenproduktion.”](#) 1997.³⁰

30 Rudolf Hilferding, *Böhm-Bawerk’s Criticism of Marx*.³¹

31 Rosental, M.M., [1955], *Die dialektische Methode der politischen Ökonomie von Karl Marx* (Berlin: Dietz, 1973).³²

32 Ernest Mandel, *Marxist Economic Theory* (New York: Monthly Review Press: 1970).³³

33 „Po tome će biti valjda jasno zbog čega Marx u početku prve knjige, gde polazi od proste robne proizvodnje kao od istorijske pretpostavke, da bi onda dalje sa te baze došao do kapitala – zašto on tu polazi baš od proste robe, a ne od pojmovno i istorijski sekundarnog oblika, od robe koja je već kapitalistički modifikovana...“

Engels, F., „Predgovor“, u Marks, K., *Kapital*, Prosveta-BIGZ, Beograd, 1979, str. 1150.³⁴

34 Isto, str. 1139 i dalje. Tu interpretaciju analize oblika vrednosti usvojio je i Kaucki u [Ekonomskim učenjima Karla Marksa](#).³⁵

35 To će reći, zakon vrednosti o kom Marks raspravlja. Vidi Engelsovu „Dopunu i dodatak trećoj knjizi *Kapitala*“ u trećem tomu.³⁶

36 Engels, F., „Dopuna i dodatak trećoj knjizi *Kapitala*“, u Marks, K., *Kapital*, Prosveta-BIGZ, Beograd, 1979, str. 1881.³⁷

37 Isto, str. 1881.³⁸

38 „Ili, zar će neko misliti da su seljak i zanatlija bili toliko glupi da dadu proizvod svog desetočasovnog rada za proizvod nečijeg samo jednočasovnog rada?“, a ko god tako postupa, „dolazi pameti tek kroz štetu“. Isto, str. 1881-1882.³⁹

39 Isto, str. 1881.⁴⁰

40 Za shvatanje suprotno od ovog, vidi Marksovu kritiku ideje o radnom novcu ili ideje o prednovčanoj robnoj razmeni u *Prilogu kritici političke ekonomije i Grundrisse*-u.⁴¹

41 Vidi fusnotu br. 32 u prvom poglavlju prvog toma *Kapitala* [u izdanju Prosveta-BIGZ, 1979 – prim.prev.].⁴²

42 Za Marksovo shvatanje, vidi, na primer: „On [Adam Smit – prim. prev.] stalno brka određivanje vrijednosti roba u njima sadržanim radnom vremenom s određivanjem njihove vrijednosti vrijednošću rada, svuda se koleba pri detaljnim izlaganjima, a objektivno izjednačavanje koje društveni proces nasilno vrši između nejednakih radova pogrešno smatra subjektivnom ravnopravnošću individualnih radova“ u Marks, K., *Prilog kritici političke ekonomije*, na <http://www.scribd.com/doc/23199866/Karl-Marks-PRILOG-KRITICI-POLITI%C4%8CKE-EKONOMIJE> (pristupljeno 15. 11. 2013).⁴³

43 Sudeći prema marksizmu-lenjinizmu, „vrednost ima ulogu sredstva planiranog upravljanja socijalističkim procesima proizvodnje i reprodukcije, u skladu sa principima računovodstva i nadzora nad masom rada i potražnjom. S obzirom na to, odnos vrednosti se svesno sprovodi“; Wolfgang Peter Eichhorn, „Wert“ u G. Klaus i M. Buhr, ur. *Philosophisches Wörterbuch*, tom II (Frankfurt: Suhrkamp, 1985), str. 1291. U tom okviru, socijalizam se sadrži prosto od „revolucionisanog načina računanja istog društvenog određenja proizvoda ljudskog rada kakvo postoji u kapitalističkoj robnoj privredi“, kao što kritički primećuje Štefan Grigat, u „Kritik

und Utopie,” *Weg und Ziel*, 4 (1997): str. 20. Stoga, ovaj navodno marksovski komunizam se svodi na neku vrstu prudonovskog sistema radnih novčanica, kao što ističu i Dithard Berens i Kornelia Hafner: „sve do sada postojeće ideje o prelasku u socijalizam pribegavaju modelima neposrednog računanja radne vrednosti i korisnosti“; „Auf der Suche nach dem wahren Sozialismus. Von der Kritik des Proudhonismus über die russische Modernisierungsdiktatur zum realsozialistischen Etikettenschwindel“ u Pannekoek, Anton, *Marxistischer Antileninismus* (Freiburg, 1991), str. 226. Za to vidi i Heinrich, Michael, *Die Wissenschaft vom Wert. Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition* (Münster: Westfälisches Dampfboot, 1999), str. 385-392, kao i Kittsteiner, [“Bewusstseinsbildung.”](#)⁴⁴

44 Na primer, Engels u četvrtom poglavlju *Ludviga Fojerbaha i kraja klasične nemačke filozofije*.⁴⁵

45 Engels, F., *Ludvig Fojerbah i kraj klasične njemačke filozofije*, Kultura, Beograd, 1959, str. 48.⁴⁶

46 Isto, str. 48.⁴⁷

47 Isto, str. 48.⁴⁸

48 Schäfer, Gert, “Einige Probleme des Verhältnisses von ‘ökonomischer’ und ‘politischer’ Herrschaft,” u *Karl Marx and Friedrich Engels – Staatstheorie. Materialien zur Rekonstruktion der marxistischen Staatstheorie* (Berlin: Ullstein, 1974).⁴⁹

49 Uoprediti sa Pašukanisom, [Opšta teorija prava i marksizam](#): „zašto aparat državne prinude nije nastao kao privatni aparat vladajuće klase, već se od njega razlikuje po obliku koji uzima, naime kao različni aparat javne vlasti odvojene od društva?“⁵⁰

50 Engels, F., „Poreklo porodice, privatne svojine i države“, u *Izabrana dela*, tom II, Kultura, Beograd, 1950, str. 311. Stoga i ne čudi što Lenjin s odobravanjem pominje ovo „objašnjenje“ koje sadrži teoriju o agensima i uticajima.⁵¹

51 Engels, F., *Anti-Diring*, Kultura, Beograd, 1964, str. 339.⁵²

52 Busch-Weßlau, Johannes, *Der Marxismus und die Legitimation politischer Macht*, (Frankfurt: Campus-Verlag, 1990).⁵³

53 Engels, F., *Anti-Diring*, Kultura, Beograd, 1964, str. 339.⁵⁴

54 Hans Holger Paul, *Marx, Engels und die Imperialismustheorie der 2. Internationale* (Hamburg, 1978).⁵⁵

55 Engels, F., [Kritika nacrtu erfurtskog programa](#).⁵⁶

56 Schäfer, “Einige Probleme,” str. CXXXIV.⁵⁷

57 Engels, F., *Anti-Diring*, Kultura, Beograd, 1964, str. 339.⁵⁸

58 Einige Probleme,” str. CXXXIV.⁵⁹

59 Ovu staru izjavu će Wolfgang Port i ostali kasnije predstavljati kao duboki uvid u prirodu „poznog kapitalizma“.⁶⁰

60 Engels, F., *Anti-Diring*, Kultura, Beograd, 1964, str. 339.⁶¹

61 Taj pojam je verovatno prvi put upotrebljen u lenjinističkom raspravi usmerenoj protiv Lukačeve *Istorije i klasne svesti*, (vidi Walthers, Rudolf, „Marxismus“ u O. Brunner, ur., *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, tom III, [Stuttgart: E. Klett, 1982], str. 968), ali nije dobio mnogo na značaju ni kao polemičko oruđe, niti su ga teoretičari koji se po običaju svrstavaju pod to ime (poput Lukača, Korša, Bloha, Frankfurtske škole, Gramšija, Lefevra, itd.) koristili da bi opisali same sebe. Ovdje sledim Perija Andersona u upotrebi pojma iz *Considerations on Western Marxism* (New York: Verso, 1987). Koliko god pojam zapadnog marksizma bio plodonosan kao heuristički model, njegove se granice moraju jasno pokazati: vidi kritiku Andersona u Haug, Wolfgang Fritz, “Westlicher Marxismus?” u *Pluraler Marxismus*, tom II (Hamburg: Argument, 1987) i Krätke, Michael, “Marxismus als Sozialwissenschaft” u Haug, *Materialien zum Historisch-kritischen Wörterbuch des Marxismus* (Hamburg: Argument, 1996), str. 77.⁶²

62 Haug, Wolfgang Fritz, *Philosophieren mit Brecht und Gramsci* (Hamburg: Argument, 1996), str. 8. Za kritiku „teze o lozinki“ u pogledu Gramšijevih radova, vidi Haug, “Einleitung,” u Antonio Gramsci, *Gefängnishefte 6. Philosophie der Praxis* (Hamburg: Argument, 1995), str. 1195-1209.⁶³

63 Lukács, Georg, “N. Bucharin: Theorie des historischen Materialismus (Rezension)” u *N. Bucharin/ A. Deborin: Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materialismus*, str. 289-284.⁶⁴

64 Gramši, Antonio, [Revolucija protiv Kapitala](#).⁶⁵

65 Naučna psihologija se ne može pronaći u misli najvećeg dela predstavnika marksizma, osim pozitivnih referenci na Pavlovljev biheviorizam. Psihoanalizu su uglavnom odbacivali, osim kada je nisu nazivali „građanskom i dekadentnom“. Helmut Damer daje kritički pregled takvih reakcija u *Libido und Gesellschaft. Studien über Freud und die Freudsche Linke* (Frankfurt: Suhrkamp, 1982), str. 241-277. U okviru zapadnog marksizma, pre svega se Lukač izdvajao u svojoj osudi Frojda. Gramši, po sopstvenom priznanju, „nije bio u prilici da prouči Frojdove teorije“.⁶⁶

66 Kao još neke osobine zapadnog marksizma Anderson navodi povratak filozofiji pre Marksa u cilju razjašnjavanja metoda kritičke društvene teorije, uključivanje savremenih „buržoaskih“ teorija, ezoterični književni stil, prilično pesimističnu procenu istorijskog razvoja – u mnogo čemu različitu od pobedničkog tona klasičnog marksizma i marksizma-lenjinizma – i vrednovanje estetičkih problema.⁶⁷

67 Primeri su *Marksovo shvatanje čoveka* Eriha Froma ili „Rekonstrukcija istorijskog materijalizma“ Jirgena Habermasa.⁶⁸

- 68** Pvi pokušaji novog čitanja Marksa javili su se već početkom dvadesetih i to kod sovjetskih autora Isaka Iljiča Rubina i Jevgenija Pašukanisa. Vidi Rubin, I.I., *Ogledi o Marxovoj teoriji vrijednosti* [knjiga se može naći na adresi <http://libgen.org/book/index.php?md5=8d4dc1371ecac48d4bed94ea9637dc76&open=0> – prim. prev.] i Pašukanis, Jevgenij, *Opšta teorija prava i marksizam*. Njihovu svest o problemima nekih delova Marksove teorije u pogledu vrednosti i pravne teorije dugo niko nije mogao ni na minimalni način da dosegne ni na Istoku ni na Zapadu. To se u nekoj meri promenilo tek sa debatama započetim krajem šezdesetih godina.☞
- 69** Kao što ga je opisao Hajnrih: “Kommentierte Literaturliste zur Kritik der politischen Ökonomie,” u Elmar Alt-vater, Rolf Hecker, Michael Heinrich, Petra Schaper-Rinkel, ur., *Kapital. doc. Das Kapital (Bd. 1) von Karl Marx in Schaubildern und Kommentaren* (Münster: Westfälisches Dampfboot, 1999), str. 207; i Urs Jaeggi, “Einige Bemerkungen zur Orthodoxie und zum Dogmatismus im Historischen Materialismus,” u: Axel Honneth, ed., *Theorien des Historischen Materialismus* (Frankfurt: Suhrkamp, 1977), str. 146. Na to se često misli kad se kaže „neomarksizam“☞
- 70** Kao što ga je definisao Hans-Georg Backhaus, *Dialektik der Wertform. Untersuchungen zur Marxschen Ökonomiekritik* (Freiburg; ça ira, 1997). Vidi i: Heinrich, “Kommentierte Literaturliste,” str. 211.☞
- 71** Videti: Heinrich, *Die Wissenschaft vom Wert*, i Brentel, Helmut, *Soziale Form und ökonomisches Objekt. Studien zum Gegenstands- und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie* (Opladen: Westdeutscher, 1989).☞
- 72** U vezi sa takozvanom „debatom o deriviranju države“ (*state derivation debate*), vidi: Kostede, Norbert, “Die neuere marxistische Diskussion über den bürgerlichen Staat. Einführung – Kritik – Resultate,” *Gesellschaft. Beiträge zur Marxschen Theorie* (1976): str. 150-196; i Rudel, Gerd, *Die Entwicklung der marxistischen Staatstheorie in der Bundesrepublik* (Frankfurt: Campus-Verlag, 1981).☞
- 73** Breuer, Stefan, *Die Krise der Revolutionstheorie. Negative Vergesellschaftung und Arbeitsmetaphysik bei Herbert Marcuse* (Frankfurt: Syndikat, 1977); Mohl, “Verelendung und Revolution”; König, Helmut, *Geist und Revolution. Studien zu Kant, Hegel und Marx* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1981); vidi i radove Krisis grupe.☞
- 74** Schmidt, Alfred i Euchner, Walter, ur., *Kritik der politischen Ökonomie heute. 100 Jahre “Kapital”* (Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 1968).☞
- 75** „Kritički marksizam“ šezdesetih, čiji je Alfred Šmit glavni zastupnik, ističe negativni i istorijski ograničenu prirodu „materijalizma kao druge prirode“, kao i zahteva za njegovo valjanošću, ali teži da metodološki individualizam razume kao odgovarajući opis budućih komunističkih odnosa. „Naučni“ marksizam Altiserove škole ističe da su, nasuprot individualističkim teorijama „konstitutivnog subjekta“, akteri samo nosioci odnosa proizvodnje ali, usled težnje sopstvenih kategorija da zadobiju univerzalno-istorijski karakter (Balibarova kombinatorika nivoa, Altiserovi pojmovi prakse i ideologije), uzdiže nezavisnost ovih odnosa proizvodnje na nivo naučne norme.☞
- 76** Backhaus, *Dialektik der Wertform*, str. 11.☞
- 77** Isto., str. 69.☞
- 78** Isto.☞
- 79** Vidi Althusser, Louis, [“From Capital to Marx’s Philosophy”](#), u: Althusser, Louis i Balibar, Etienne, *Reading Capital*.☞
- 80** Vidi Althusser i Balibar, *Reading Capital*. Razlika između strukturalističkog i kritičko-rekonstruktivnog čitanja ne završava se na ovome. Dok prva pokušava da razotkrije hegelijanizam kao neodgovarajući metadiskurs, druga pozivanje na Hegela u pogledu metodoloških pitanja često shvata kao pravi put ka razumevanju Marksovog dela.☞
- 81** To je podnaslov Hajnrihove *Nauke o vrednosti*; vidi i Bakhausovu kritiku njegovih sopstvenih teorijskih premisa u prva dva poglavlja *Materialien* (Backhaus, *Dialektik der Wertform*, fusnota na str. 132).☞
- 82** Za kritičku perspektivu u pogledu nekih aspekata tih teza, vidi Wolf, Dieter, *Ware und Geld. Der dialektische Widerspruch im Kapital* (Hamburg: VSA, 1958) (reizdata 2002. pod naslovom *Der dialektische Widerspruch im Kapital*). Volf takođe kritikuje sklonost u okviru novog čitanja Marksa da se Marksov dijalektički metod izjednačava sa logičkim protivrečnostima, čime se Marksu i njegovom metodu daje dimenzija iracionalizma – vidi njegovu kritiku Koletija i Gelera. Iracionalističke pozicije se danas takođe mogu pronaći kod predstavnika *Krisis* i *Exit* grupâ i kod Initiative Sozialistisches Forum Freiburg.☞
- 83** Marks, K., *Kapital*, Prosveta-BIGZ, Beograd, 1979, str. 17.☞
- 84** Šmit, A., *Pojam prirode u Marksovom učenju*, Kultura, Beograd, 1981, str. 54.☞
- 85** O Marksovoj kritici različitih filozofija istorije, videti: Fleischer, Helmut, *Marxismus und Geschichte*, (Frankfurt: Suhrkamp, 1975); Kittsteiner, “Bewusstseinsbildung”; Arndt, Andreas, *Karl Marx. Versuch über den Zusammenhang seiner Theorie* (Bochum: Germinal, 1985), str. 50-76; Hecker, Rolf, Vollgraf, Carl-Erich, Sperl, Richard, ur., *Geschichte und materialistische Geschichtstheorie bei Marx* (Hamburg: Argument, 1996).☞
- 86** G. Stiehler, citirano prema Jaeggi, “Einige Bemerkungen,” str. 153. Za „kritiku“ Marksa koja pokušava da to podvali kao autentičnu Marksovu poziciju, vidi uobičajena dela Karla Popera.☞
- 87** Reichelt, Helmut [1970], *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx* (Freiburg: ça ira, 2001), str. 73.☞
- 88** Vidi Heinrich, *Die Wissenschaft vom Wert*.☞

89 O ovom pitanju, vidi Brentel 1989, peto poglavlje.[☞]

90 U pogledu toga, vidi Heinrich, *Die Wissenschaft vom Wert*, str. 380-384.[☞]

91 U razvijenom obliku se nalazi u takozvanom „trojnom obrascu“ teorije o sastavnim delovima vrednosti. Za kritiku neoklasične ekonomije, vidi Heinrich, *Die Wissenschaft vom Wert*, str. 62-85.[☞]

92 Marks, K., [Kritika Hegelove filozofije prava](#).[☞]

93 Jan Hoff, *Kritik der klassischen politischen Ökonomie. Zur Rezeption der werttheoretischen Ansätze ökonomischer Klassiker durch Karl Marx* (Köln: PapyRossa, 2004).[☞]

94 Marks, K., *Kapital*, Prosveta-BIGZ, Beograd, 1979, str. 81.[☞]

95 Isto, str. 82.[☞]

96 Hoff, *Kritik der klassischen politischen Ökonomie*, str. 78.[☞]

Posted 30th January by [Centar za društvenu analizu](#)

Labels: [kritika političke ekonomije](#) [reprodukcija](#)